

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

QASIMOVA EMİLİYA VƏLİ QIZI

BƏDİİ TƏRCÜMƏDƏ ANTROPONİM VƏ TOPONİMLƏRİN
TRANSLİTERASİYASI

(İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN MATERIALLARI
ƏSASINDA)

5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi
dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2013

Dissertasiya Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri və tətbiqi dilçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Ağamusa Axundov

AMEA-nın həqiqi üzvü,
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

Qara İbrahim oğlu Məşədiyev

filologiya elmləri doktoru, professor

Qılıncxan Həməzə oğlu Bayramov

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Aparıcı müəssisə:

Bakı Dövlət Universitetinin Ümumi dilçilik
və İngilis dili kafedraları

Müdafiə _____ 2013-cü il saat _____ - da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.01.141) iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 31, V mərtəbə, Azərbaycan MEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat _____ 2013-cü ildə göndərilmişdir.

**D.01.141 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, filologiya üzrə elmləri**

doktoru:

N.F.Seyidəliyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Mənsub olduğu xalqın tarixini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, dini inanclarını özünəməxsus şəkildə əks etdirən xüsusi adlar dilin lüğət tərkibinin mühüm hissəsini təşkil edir. Buna görə də bir dildən digərinə tərcümə zamanı xüsusi adların verilməsi məsələsi tərcüməşünaslığın və tərcümə nəzəriyyəsinin aktual problemlərindən biri olmuşdur. Xalqlar arasında əlaqələrin genişlənməsi ilə tərcümənin rolu və əhəmiyyəti durmadan artır, tərcümə sənətinin səviyyəsi isə günbəgün təkmilləşir. Xüsusi adların bir dildən digərinə tərcümə edilməsi məsələləri tərcümə nəzəriyyəsi və praktikasını üzrə mütəxəssislərin diqqətini özünə cəlb etməklə, həm də müasir dilçiliyin də aktual probleminə çevrilmişdir, çünki müasir qloballaşma, demokratikləşmə və geniş beynəlxalq münasibətlər dövründə xüsusi adlar, o cümlədən xüsusi adların bir hissəsini təşkil edən antroponim və toponimlər mədəniyyətlərarası və dillərarası sərhədləri asan şəkildə aradan qaldırır. Bəllidir ki, antroponim və toponimlər həm şifahi, həm də yazılı nitqdə reallaşır, onların linqvistik xüsusiyyətləri və mətndə təqdimatı tərcüməçinin xüsusi diqqətini tələb edir. Hər bir tərcüməçi şifahi nitqdə dillərarası ünsiyyətdə müxtəlif millətlərin nümayəndələri arasında, yazılı nitqdə isə oxucu və müəllif arasında vasitəçi kimi çıxış edir.

Hazırkı tədqiqat ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında bədii tərcümə əsərlərində xüsusi adların, o cümlədən antroponim və toponimlərin məxəz dildən tərcümə dilinə çevirilməsi üsullarına həsr olunmuşdur.

Tədqiqatın aktuallığı ümumiyyətlə tərcümə problemlərinə, xüsusən də antroponim və toponimlərin bir dildən digərinə tərcüməsi probleminə artmaqda olan maraqla şərtlənir. Son zamanlarda bədii əsərlərdə xüsusi adların funksionallığına geniş maraq müşahidə olunur. Müasir dövrdə dilçilik tədqiqatlarında antroponim və toponimlərə, müxtəlif xalqların adlarının oxşar və fərqli cəhətlərinin üzə çıxarılmasına durmadan artmaqda olan maraq müşahidə olunmaqdadır ki, bu da bütövlükdə onomastik vahidlərin dildə xüsusi mövqeyi ilə şərtlənir. Dilçilər antroponim və toponimlərə ona görə maraq göstərirlər ki, onlar, hər şeydən əvvəl, dilin qanunlarına uyğun olaraq inkişaf edən sözlərdir, ikincisi, onlar dilin leksik sisteminin vahidləridir, üçüncüsü, onlar müəyyən ünsiyyət situasiyasında reallaşan nominativ işarələrdir. Bunlarla yanaşı, xüsusi adların

tərkib hissələrindən biri olmaq etibarilə antroponim və toponimlər, məkan və zaman daxilində mədəni və dil mühitində dəyişikliklərə məruz qalır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi ingilis dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə edilmiş bədii əsərlərdə antroponim və toponimlərin məxəz dildən tərcümə dilinə transliterasiya edilməsi məsələlərini araşdırmaq, onların transliterasiyasında nəzərə çarpan qüsurlar və nöqsanları üzə çıxarmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqat prosesində aşağıdakı vəzifələrin həll edilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- tərcümə nəzəriyyəsinə dair elmi-nəzəri ədəbiyyatda tərcümənin mahiyyəti və vəzifələri barədə irəli sürülmüş mülahizə və fikirləri nəzərdən keçirmək;

- xüsusi adların, o cümlədən antroponim və toponimlərin tərcümə xüsusiyyətlərini araşdırmaq;

- antroponim və toponimlərin tərcümə üsullarını müəyyənləşdirmək;

- xüsusi adların, o cümlədən antroponim və toponimlərin tərcümə üsullarının hər birinin imkanlarını təhlil etmək;

- xüsusi adların, o cümlədən antroponim və toponimlərin tərcüməsinə təsir göstərən dildaxili və dilxarici amilləri nəzərdən keçirmək;

- xüsusi adların, o cümlədən antroponim və toponimlərin tərcüməsinə mədəni və dil mühitinin, eləcə də zaman amilinin təsirini nəzərdən keçirmək.

Tədqiqatın obyekt və predmeti. Tədqiqatın obyektini ingilis dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə edilmiş bədii əsərlər, predmetini isə həmin bədii tərcümə əsərlərində rast gəlinən antroponim və toponimlərin bir dildən digərinə transliterasiyası məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında bədii tərcümə əsərlərində rast gəlinən antroponim və toponimlərin bir dildən digərinə tərcümə xüsusiyyətləri, üsulları araşdırılmış, onların transliterasiya məsələləri tədqiq olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar. Tədqiqatda aşağıdakı müddəalar müdafiəyə təqdim olunur:

- Xüsusi adların bir növü olaraq antroponim və toponimlər realıdır, çünki onlar digər onomastik söz qruplarından fərqli olaraq özünəməxsus xüsusiyyətlərə sahibdir, fərqlilik nümayiş etdirir, yalnız konkret dildə və mədəniyyətdə mövcud olur, başqa dilə tərcümə edilmir, transkripsiya və transliterasiya yolu ilə verilir, tərcümə dilində ekvivalenti

yoxdur. Eyni zamanda bu leksik vahidlərdə həm qrafik səviyyədə, həm də semantik səviyyədə aşığı-aşkar ifadə olunmuş konnotasiyaya malikdir;

- İstər Azərbaycan dilindən ingilis dilinə, istərsə də ingilis dilindən Azərbaycan dilinə edilmiş bədii tərcümə əsərlərində xüsusi adların, o cümlədən antroponim və toponimlərin verilməsində ümumən qəbul edilmiş normativ üsul yoxdur, bu sahədə bir pərakəndəlik nəzər çarpır. Bədii əsərlərdə antroponim və toponimlərin verilməsində əsasən transliterasiya, transkripsiya, transpozisiya kimi tərcümə üsullarından istifadə olunsada və tərcümə praktikasında birinci iki üsula daha çox üstünlük verilməsi müşahidə olunsada, göstərilən üsulların heç biri universal sayıla bilməz, çünki onların hər birinin öz məhdudiyətləri mövcuddur;

- Ekvivalentsiz leksikaya aid edilən, milli adət-ənənə ilə əlaqəli olması səbəbindən realiyalara yaxınlaşan antroponimlərin bədii tərcümə əsərlərində verilməsi zamanı yuxarıda qeyd edilmiş tərcümə üsullarının tətbiqində semantik, qrafik və ya səslənmə cəhətdən baş vermiş itki onları orijinaldan bəzən az və ya çox dərəcədə, bəzən isə tanınmaz dərəcədə uzaqlaşdırır.

Tədqiqatın nəzəri əhəmiyyəti. Təqdim olunan bu tədqiqat ekvivalentsiz leksikaya aid edilən antroponim və toponimlərin bədii tərcümə zamanı bir dildən digərinə çevirilməsi problemini daha dərindən tədqiq etməyə, genişləndirməyə və dəqiqləşdirməyə imkan verməklə tərcüməşünaslıq üçün mühüm əhəmiyyəti olan aktual elmi məsələnin həllinə yardım edə bilər.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işində istifadə olunan faktik material, eləcə də həmin faktik materialın təhlili nəticəsində əldə edilən qənaət və müddəalar ali məktəblərdə tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası, ölkəşünaslıq, Azərbaycan və ingilis dillərinin müqayisəli leksikologiyası, onomastika üzrə kurslarda istifadə oluna bilər. Tədqiqatın nəticələrindən həm də nəzərdən keçirilmiş bədii tərcümə əsərlərinin yeni nəşrlərinin redaktəsində və çapa hazırlanmasında istifadə etmək olar.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat prosesində faktik materialın təhlilində təsviri və müqayisəli-qarşılaşdırma metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqat üçün əsas dil materialı Azərbaycan yazıçılarının əsərlərinin ingilis dilinə edilmiş tərcümələrindən və ingilis yazıçılarının əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcümələrindən toplanmışdır.

Tədqiqat metodoloji cəhətdən ümumi dilçilik, onomastika, tərcümə nəzəriyyəsi və praktikası üzrə ölkə və xarici alimlərin araşdırmalarına əsaslanmışdır. Tədqiqatda xüsusi adların tərcümə üsullarının kompleks şəkildə öyrənilməsi müasir tərcümə nəzəriyyəsinin və onomalogiyanın mühüm məsələsi kimi vurğulanmışdır.

Tədqiqatın aprobeiasyası. Dissertasiya Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Nəzəri və tətbiqi dilçilik şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın əsas məzmunu iddiaçının dərc olunmuş 10 məqalədə əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş (işin ümumi səciyyəsi), iki fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

“İşin ümumi səciyyəsi” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektı, məqsəd və vəzifələri müəyyənləşdirilir, elmi yeniliyi, metod və mənbələri, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, aprobeiasyası və strukturu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın “*Tərcümədə xüsusi adların verilməsi üsulları*” adlanan **I fəsil** üç yarımbölmədən ibarətdir. I yarımbölmədə M. İbrahimoğlu, M. Arif, B.Nəbiyev, S.Vurğun, Q.Bayramov, L.S.Barxudarov, A.Lilova, V.Qak, Y.Lvin, Z.D.Lvovskaya, Q.V.Kolşanski, R.T.Levitskaya, A.M.Fiterman, Z.Klementyev, A.D.Şveytser, A.F.Şiryayev, A.V.Fyodorov və başqalarının tərcümənin mahiyyəti və vəzifələri barədə fikir və mülahizələrindən bəhs olunur. Qeyd edilir ki, müasir dilçilik elminin tədqiq etdiyi çoxsaylı mürəkkəb problemlər arasında mühüm yerlərdən birini “tərcümə” və ya “tərcümə fəaliyyəti” adlandırılan dillərarası nitq fəaliyyətinin linqvistik aspektlərinin öyrənilməsi tutur. Tərcümə insan fəaliyyətinin mürəkkəb və çətinləşən növlərindən biridir. Bəşəriyyətin mədəni inkişafında tərcümənin rolu danılmazdır. Tərcümə sayəsində bir ölkənin insanları digər bir ölkənin həyatı, məişəti, tarixi, ədəbiyyatı və əldə etdiyi elmi nailiyyətləri ilə tanış olurlar. Tərcümə olunmuş bir çox bədii əsərlər milli ədəbiyyatın tərkib hissəsinə çevrilir. Bu mənada tərcüməni bəşəriyyət tarixində xalqları bir-birinə bağlayan mənəvi körpü adlandırılır.

II yarımbölmədə xüsusi adların tərcümə xüsusiyyətlərindən bəhs edən akad. A.Axundov, H.Həsənov, H. Əliyev, R. D. İsafileva, Q. İ. Məşədiyev, Q. H. Cəfərov, V.İ.Aslanov, A. Şaff, B. A. Srebrennikov, Aydın Paşa, M. Adilov, O. Yespersen, A.Mitroşkina, A. V. Superanskaya, A. A. Reformatski və başqa tədqiqatçıların fikirləri təhlil edilir.

Xüsusi adlarla denotat arasında olan əlaqə məsələsi ilə bağlı akad. A.Axundov ümumi və xüsusi sözləri müqayisə edərək göstərir ki, ümumi sözlərdən fərqli olaraq xüsusi sözlərdə adlarla obyekt arasındakı əlaqə öz süniliyi, təsadüfiliyi və konstitutivliyi ilə fərqlənir¹. Xüsusi adlarla denotat arasında olan əlaqəni tamamilə inkar edən O. Yespersendən fərqli olaraq akad. A.Axundov bu əlaqənin süni və təsadüfi olduğunu vurğulayır.

Xüsusi adların tərcüməsi məsələsi ilə əlaqədar olaraq akad. A.Axundov yazır: “Öz konstitutivliyi, yəni qanuna salınmış rəsmiliyi ilə bağlı olaraq, xüsusi adlar, yəni onomastik vahidlər, bir qayda olaraq, millətlərarası səciyyədə olur və ümumi sözlərdən fərqli olaraq tərcümə edilmir”². İlk baxışdan belə təəssürat yarana bilər ki, alim xüsusi adların tərcümə edilməzliyi fikrinin tərəfdarıdır. Amma əslində bu belə deyildir. Fikrimizcə, A.Axundov “xüsusi adlar ... tərcümə edilmir” fikrini söyləyərkən antroponimləri, yəni şəxs adı, ata adı və soyadları nəzərdə tutmuşdur. Onun bu fikrini bütün xüsusi adlara aid etmək olmaz. Çünki görkəmli alim daha sonra Daniyel Defonun “Robinzon Kruzo” əsərindəki Fraydi – Pyatnitsa – Cümə adının tərcüməsini xatırladır və bu üslubi halı həmin adın rəsmiləşməməyi ilə əlaqələndirir. A.Axundov daha sonra yazır: “Digər adlarda tərcüməyə uğrama halları əksər hallarda söz birləşmələrinə aiddir: Çyornoye more – Qara dəniz, Novaya Zelandiya – Yeni Zelandiya, Neft daşları – Neftyanıye Kamni və s. Bunlar leksik səviyyədə yox, sintaktik səviyyədə olan hadisələrdir”³. Alimin nümunə göstərdiyi Qara dəniz, Yeni Zelandiya, Neft daşları, bəllidir ki, toponimlərdir. A.Axundov bunların tərcümə olunmasının əsas səbəbini onların leksik yox, sintaktik səviyyədə olan hadisə olması ilə əlaqələndirir.

Alınma əcnəbi sözlərin əksəriyyətindən fərqli olaraq, xüsusi adların xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onları başqa dillərə tərcümə edərkən, onlar əsasən özlərinin ilkin səs cildini saxlayırlar. Bunun səbəbini xüsusi adın semantik strukturunun spesifikasında axtarmaq lazım gəlir. Xüsusi adın tərcüməsində onun səs cildi əsas əhəmiyyət kəsb edir, çünki xüsusi adlar fərdi obyektə bilavasitə bildirir, işarələyir.

III yarımbölmə xüsusi adların tərcümə üsullarına həsr edilmişdir. Xüsusi adların tərcümə üsullarının sayı barədə dilçilik ədəbiyyatında müxtəlif fikirlərə rast gəlmək olur. Tərcümə praktikasında xüsusi adların başqa dildə verilməsinin bir sıra üsulları vardır. Dissertasiyada xüsusi

¹ Axundov A. Onomastik vahid, onun mahiyyəti və dil sistemində yeri. // Azərbaycan onomastikası problemləri. – II, Bakı: API, 1988, s. 160.

² Axundov A. Dil mədəniyyəti. Bakı: Yazıçı, 1992, s. 156

³ Axundov A. Dil mədəniyyəti. Bakı: Yazıçı, 1992, s. 157-158.

adların tərcümə üsulları kimi transliterasiya, transkripsiya, transpozisiya və kalkadan bəhs edilir.

Transliterasiya dedikdə adətən bir əlifba sistemi əsasında yazılan mətnin, sözün, söz birləşməsinin və sairənin başqa əlifba sisteminə məxsus vasitələrlə əks etdirilməsi nəzərdə tutulur. “Transliterasiya tərcümə edilən dilin əlifbasının köməyi ilə ilkin dilin vahidlərinin formal hərfbəhərf yenidən yaradılmasıdır”¹. Transliterasiyanın həm üstünlükləri, həm də çatışmazlıqları vardır. Transliterasiyanın üstünlüyü hər şeydən əvvəl onunla izah olunur ki, xüsusi adın yazı variantı təhrif olunmur, dəyişikliyə uğramır, xüsusi adın daşıyıcısı dilindən asılı olmayaraq universal, ümumi identifikasiyaya malik olur. (Bunun böyük əhəmiyyəti vardır. Məsələn, Ельцин ingiliscə Yeltsin, amma fransızca Eltsine olur). Bəzən xarici ad və familiyanın ilkin formasını tərcümə edilən dildə bərpa etmək çətinlik törədir (məsələn, Yunq – Young, yoxsa Jung? Li – Leigh, Lee, yoxsa Lie?)

Transkripsiya dedikdə bir dildəki səslərin və formaların digər dildə qəbul olunmuş yazı vahidlərindən fərqlənən işarələr sistemi ilə verilməsi başa düşülür². Dilçilik ədəbiyyatında elmi məqsədlər üçün şərti işarələr sistemi olan fonetik transkripsiyadan istifadə edilir. Praktiki transkripsiya zamanı əcnəbi adın cevirildiyi dilin tarixən oturuşmuş orfoqrafiya sistemindən istifadə edilir. Praktiki transkripsiya sözlərin səs cildinin təxmini saxlanması yolu ilə bir dildəki sözlərin digər dildəki mətnə daxil edilməsi vasitəsidir. Praktiki transkripsiyanın qaçılmaz təxminiyyəti, hər şeydən öncə, onunla izah edilməlidir ki, müxtəlif dillərdə bir sıra fonemlər bir-birinə uyğun gəlmir. Praktiki transkripsiyanı, bir tərəfdən, tərcümədən, digər tərəfdən, transliterasiyadan fərqləndirmək lazımdır. İngilis dilindən xüsusi adların transkripsiya edilməsi bir sıra hallarla bağlı olaraq müəyyən çətinlik törədir. Birincisi, transkripsiya ilə bağlı çətinliklərin səbəbi ondan ibarətdir ki, ingilis dilinin orfoqrafiyasının tarixi inkişafı sözün tələffüzü ilə yazılışı arasında müəyyən qədər fərqlərin, sözlərdə tələffüz edilməyən və ya müxtəlif sözlərdə müxtəlif cür tələffüz edilən hərf və hərf birləşmələrin çoxluğunun meydana çıxmasına gətirib çıxarmışdır. İngilis xüsusi adlarının transkripsiyası üçün ikinci çətinlik ingilis dilində olan bir sıra fonemlərin Azərbaycan dilində mövcud olmaması ilə bağlıdır. Məsələn, *th* hərf birləşməsi ilə ifadə edilən [θ] və [ð] fonemləri belələrindən sayıla bilər. Bundan əlavə, ingilis dilindəki uzun

¹ Казакова Т. А. Практические основы перевода. - СПб.: Союз, 2002. с. 63.

² Старостин Б. А. Транскрипция имен собственных. - М.: Книга, 1965, с. 3.

və qısa saitlərin fonematik qarşılıqları, eləcə də [ə] (neytral səs) adlandırılan fonem Azərbaycan dilində mövcud deyil. Üçüncüsü, ingilis dilindəki bəzi hərflər ingilis dilinin danışıldığı müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür tələffüz edilir. Deyək ki, ingilis dilindəki “a” hərfi söz daxilində eyni mövqedə İngiltərədə ingilis ədəbi dilində [a:] şəklində (məsələn, *last, fast, past* və s.), Avstraliyada və ya Amerikada isə [æ] kimi tələffüz edilir. Eyni çətinliklər Azərbaycan dilindən ingilis dilinə edilən tərcümələrdə də özünü göstərir. İngilis dilində olduğu kimi, Azərbaycan dilində də bir sıra fonemlər vardır ki, onların fonematik qarşılıqları ingilis dilində mövcud deyildir. Bunlara [ö], [ü], [ı] [g], [ğ], [x] fonemlərini aid etmək olar. Tərkibində bu fonemlər olan xüsusi adların ingilis dilində verilməsi müəyyən çətinliklər törədir.

Transpozisiya az öyrənilmiş üsuldur və onu etimoloji uyğunluq da adlandırır. Transpozisiya üsulunda tarixilik əsas götürülür. Transpozisiya ondan ibarətdir ki, müxtəlif dillərdə formaca fərqlənən, amma ümumi linqvistik mənşəyə malik olan xüsusi adlar bir-birinin tərcüməsində istifadə olunur. Transpozisiya üsulundan tarixi adların, Bibliya ilə bağlı adların, eləcə də monarxların adlarının tərcüməsində istifadə olunur. Onlar vaxtilə yazılış və oxunuşlarından fərqli şəkildə rus dilinə köçürülmüş, sonra da həmin şəkildə Azərbaycan dilinə keçmişdir. Məsələn, *Charles – Karl, George – Georq, William – Vilhelm, James – Yakov*. Bilirik ki, Bibliyada adları çəkilən bir sıra adlar müxtəlif dillərdə müxtəlif şəkildə verilir. Məsələn, *Mary – Maria – Məryəm, Jesus – İsus – İsa, Abraham – Avraam – İbrahim, Moses – Moisey – Musa, Yozef – Djozef – Yusif, Jacob – Yakob – Yaqub* və s. Hətta müxtəlif dillərdə eyni mənə daşıyan adlar var: *Allahverdi – Theodore – Boqdan – Fedor* və s. İngilis dilindən bu cür adları tərcümə edərkən Bibliyadakı adları adi adamların adları ilə eyniləşdirmək olmaz.

Kalka tərcümə dilində bilavasitə uyğunluğu olmayan dil vahidləri üçün tətbiq edilir. Kalkaetmə söz və ya ifadələrin tərkib hissələrinin tərcümə edilən dilin uyğun elementləri ilə çevirilməsi zamanı söz və ya söz birləşmələrinin səs tərkibinin deyil, kombinator tərkibinin yenidən əks etdirilməsidir.

Bədii tərcümədə, ümumiyyətlə, tərcümədə milli özünəməxsusluğun daşıyıcısı olan xüsusi adların əhəmiyyəti böyükdür. Şübhəsiz, ingilis dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümələr zamanı tərcümə mətnindəki xüsusi adların verilməsində yuxarıda bəhs olunan tərcümə metodlarından ya ayrı-ayrılıqda, ya da onların kombinasiyasından istifadə olunur. Ancaq bu yolla Azərbaycan

xüsusi adları Qərb oxucusuna və ingilis xüsusi adları Azərbaycan oxucusuna çatdırılır. Məlum olmayan xüsusi adların çox vaxt orijinaldakı çaları əks etdirməsi, anlaşılmaqlıq yaratmaması üçün bəzən izahata ehtiyacı olur. Bəzi tərcüməçilər bu üsuldan istifadə edir, bəziləri isə buna əhəmiyyət vermirlər. Fikrimizcə, tərcümədə, xüsusilə bədii tərcümədə konkret məna çaları yaradılmasına xidmət edən xüsusi adların müəyyən hallarda şərh edilməsi vacibdir.

Dissertasiyanın “*Tərcümədə antroponim və toponimlərin transliterasiyası*” adlanan *II fəsl*i ingilis dilindən Azərbaycan dilinə və Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümə edilmiş bədii əsərlərdə antroponim və toponimlərin verilməsinə həsr olunmuşdur.

Antroponimlərin ingilis dilindən Azərbaycan dilinə keçirilməsi məsələsində müəyyən cəhətlər nəzərə alınmalıdır. Bu cəhətlər, məlum olduğu kimi, qarşılaşdırılan ingilis və Azərbaycan dillərinin strukturu ilə bağlıdır. İngilis orfoqrafiyasının tarixi inkişafı orfoqrafiya ilə tələffüz arasında əhəmiyyətli dərəcədə fərqin meydana çıxmasına gətirib çıxarmışdır. Buna görə də çox zaman sözün oxunuşunun mümkün variantlarından hansının düzgün olduğunu müəyyənləşdirmək olmur. Məsələn, ingilis dilində *ou, ow* hərf birləşmələri [ou] diftonquna uyğun gəldikdə, Azərbaycan dilində *ou* şəklində verilir, amma vurğulu hecəda [au] diftonqunu ifadə etdikdə Azərbaycan dilində *au* şəklində verilə bilər. Belə hallarda adın iki mümkün oxu variantı ortaya çıxır. Bundan əlavə, həm ingilis dilində, həm də Azərbaycan dilində müxtəlif şəkildə tələffüz edilən sait və samit səslər vardır. Transkripsiya zamanı çox vaxt uzunluq, qısalıq, yumşaqıq, tonun yüksəkliyi və sair bu kimi mühüm fonetik informasiya itir, digər dildə əksini tapmır. Yaxud səslər eyni şəkildə işarələndirilir. Məsələn, [t] və [ð] səsləri “t” hərfi ilə işarələndirilir. Eləcə də [u] və [w] səsləri Azərbaycan dilində “u” hərfi ilə verilir. Bundan əlavə, qarşılaşdırılan dillərdə biri-birinin qarşılığı olmayan səslər vardır. İngilis dilində tələffüz variativ xarakterlidir. İngilisdilli müxtəlif ölkələrin hər birinin özünün tələffüz normaları vardır. Latın qrafikalı əlifba sistemində Azərbaycan dilində xas olan [x], [ğ], [g] və bu kimi səslərin ingilis dilində verilməsi üçün vasitələrin olmadığı məlumdur. Başqa bir cəhət Azərbaycan dilində mövcud olmayan, amma ingilis dili üçün səciyyəvi diftonq və triftonq səslərlə bağlıdır.

İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümələrdə antroponimlərin və toponimlərin transliterasiyası. Dissertasiyada ingilis şəxs və yer adlarının Azərbaycan dilinə transliterasiyası saitlər və samitlər

əsasında ətraflı şəkildə nəzərdən keçirilir. Burada onlar cədvəl şəklində təqdim edilir.

Hərflər	Hərflər birləşməsi	Tələffüzü	Transliterasiyası	Nümunə
a		[æ]	a / ə	Candy – <i>Kandi</i> , Axel – <i>Aksel</i> , Harry Standish – <i>Hərri Stəndiş</i>
		[ə]	a	Agatha – <i>Aqata</i> , Texas – <i>Texas</i>
	ar	[a:]	ar	Arthur – <i>Artur</i> , Arnold – <i>Arnold</i>
	ar	[eə]	er	Marie – <i>Meri</i> , Carrie – <i>Kerri</i> , Delaware – <i>Delaver</i>
	ai	[ei]	ey	Bailey – <i>Beyli</i> , Caine – <i>Keyn</i>
	ay	[ei]	ey	Clay – <i>Kley</i> , Clayton – <i>Kleyton</i>
	ae	[i:]	e	Aeneas – <i>Eney</i> , Aegean Sea – <i>Egey dənizi</i> , Caesar – <i>Sezar</i>
	al	[o:]	o	Aldred – <i>Oldred</i> , Aldrich – <i>Oldric</i> , Aldwin – <i>Oldvin</i>
	au	[o:]	av / o	Augustine – <i>Avqustin</i> , Augustus – <i>Avqust</i> , Aurelius – <i>Avreli</i> , Austin – <i>Ostin</i> , Waukesha – <i>Vokeşa</i>
e		[i:] [e]	e	Cordelia – <i>Kordeliya</i> , Cornelius – <i>Korneli</i> , Levy – <i>Levi</i>
	ea	[i:]	i	Read – <i>Rid</i> , Mead – <i>Mid</i> , Meadowood – <i>Midouvud</i> ,
		[e]	e	Breasted – <i>Brested</i>
		[iə]	ea	Beatrice – <i>Beatris // Beatrisa</i>
	ear	[ə:]	e	Earlington – <i>Erlington</i> , Dearne – <i>Dern</i>
	ee	[i:]	i	Lee – <i>Li</i> , Meeber – <i>Miber</i> , Milwaukee – <i>Miloki</i>
	ei	[ei]	ey	Eigg – <i>Eyqq</i> , Keith – <i>Keyz</i>
	ey			Heywood – <i>Heyvud</i> , Heyward – <i>Heyvord</i>
er	[ə:]	er	Ernest – <i>Ernest</i> , Bernard – <i>Bernard</i> ,	

		[ə]		Rogers – Rocers
	ey	[i]	i	Berney – <i>Berni</i> , Beverley – <i>Beverli</i> , Charley – <i>Çarli</i>
i			i	Cindy – <i>Sindi</i> , Slim – <i>Slim</i> , Whit – <i>Vit</i> , Chilcoot – <i>Çilkut</i> , Wisconsin – <i>Viskonsin</i>
	ia		ia // iya	<i>Dorian</i> , Georgia – <i>Corcia</i> // <i>Corciya</i> , Ellysia – <i>Ellizia</i> // <i>Elliziya</i>
	ie		i // iya	Eddie – Eddi, Ellie – Elli, Emilie – Emiliya
	ier		ir	Lancashire – <i>Lankaşir</i> , Pierce Bridge – <i>Pirs Bric</i>
	ire			
o		[ɔ]	o	Burton – Burton, Gordon – Qordon, Rogers – Rocers, Dorice – Doris, Dorris – Dorris, Florida – Florida, Tolbot – Tolbot, Ramford – Ramford, Eyton – Eyton, Dyson – Dayson.
		[ɔ:]		
		[ʌ]		
		[ə]		
	oa	[ou]	o	Boatner – Botner, Coatbridge – Kotbric, Jones – Cons
	oo	[u] [u:]	u	Hook – Huk, Crooks – Kruks, Chilcoot – Çilkut
	ou	[ou]	ou	Barrow – Barrou, Boulder – Boulder, Howth – Hout, Danny Farrow – Dənni Fərrou
	ow			
ou	[au]	au	Brown – Braun, Louth – Laut.	
ow				
u		[u:]	u	Julian – Yulian // Culihan, Murray – Murey, Lucas – Lukas,
		[ʌ]	a	Sunderman – Sanderman, Hunderson – Handerson
	ue ui	[u]	u	Fruitvale – Frutveyl
	ur	[ə:]	ö // e	Curley – Köli, Burton – Berton, Burnley – Bernli, Burns – Berns
y		[ai]	ay	Dyson – Dayson, Tyne – Tayn, Cy Jordan – Say Cordan
		[i]	i	Cynthia – Sinti, Cheryl – Çeril,

				Lynda – Linda
	yr	[ə:]	er	Byrd – Berd
Sa- mit- lər				
b			b	Bakersfeld – Beykersfeld, Roberta – Roberta, Brown – Braun,
c		[s]	s	Alice – Alisa, Prince – Prins, Cy Jordan – Say Cordan
		[k]	k	Carlson – Karlson, Crooks – Kruks, Caine – Keyn, Sacramento River – Sakramento çayı
	ch	[tʃ] / [k]	ç / k	Chilcoot – Çilkut, Chad – Çad Christofer – Kristofer
	ck	[k]		Jack – Cek, Jackson – Cekson
d		[d]	d	Rand – Rand, Dupin – Düpen, Meadowood – Midovud
g		[g]	q / g	Gordon – Qordon, Gibson – Qibson, Gertrude – Qertruda // Gertruda, Gilbert – Qilbert // Gilbert
		[dʒ]	c	George – Corc, Gerald – Cerald, Roger – Rocer
h		[h]	h	Harris – Harris, Tahkeena – Tahkina
	qu		kv	Ada Ouonsett – Ada Kvonsett, Quebec – Kvebek
r		[r]	r	Crooks – Kruks
s		[s]	s	Smith – Smit, Standish – Stəndiş
		[z]	z / s	Rose – Rouz // Roza, Jeffers – Ceffers, Nichols – Nikols
	sh	[ʃ]	ş	Sherman – Şerman, Shaney – Şeyni
t		[t]	t	Tenner – Tenner, Milton – Milton
	tch	[tʃ]	tç	Fletcher – Fletçer
	th	[ð] [θ]	t	Anthony – Antoni, Arthur – Artur, Dorothy – Doroti, Smith – Smit,
w			v / u	Washington – Vaşinqton, Wilson – Vilson // Uilson, Watson – Vatson, Darwin – Darvin, Edward – Edvard

x			ks / x	Alexandre Etienne – Aleksandr Etyen, Texas – Texas
---	--	--	--------	--

İngilis antroponimlərində və toponimlərində sait və samitlərin Azərbaycan dilində verilməsində müxtəlifliyin olması müəyyən səbəblərlə əlaqədardır. Məsələn, rus dili vasitəsilə edilmiş tərcümələrdə tərkibində [æ] olan antroponim və toponimlərin çoxu Azərbaycan dilinə “a” və ya “e” ilə transliterasiya edilmişdir. Məsələn, ingilis yazıçısı C.Sviftin “Quliverin səyahəti” əsərinin M.Rzaquluzadə tərəfindən edilmiş tərcüməsində aşağıdakı cümləyə diqqət yetirək: “Səmt kuləkləri sürətlə irəliyə getməyimizə kömək etdiyindən, tezliklə Sərqi Hindistana istiqamət aldıq. Elə bu vaxt dəhşətli bir fırtına başladı. Tufan bizi *Vandimen Torpağı*ndan şimal-qərbə aparırdı. ...”.

Tərcüməçi əsərin sonunda “Vandimen Torpağı” birləşməsinə belə izah verir: “*Vandimen Torpağı*. .. – *Tasmaniya adasının keçmiş adıdır. Avstraliyanın cənub-şərqindədir*”. Belə bir izah, şübhəsiz, oxucuda Tasmaniya adası barədə müəyyən qədər fikir formalaşdırır, amma bu məlumat tam deyil, “Vandimen” sözünün mahiyyətini açmır. Əsər rus dilindən tərcümə edilmişdir. Rus dilindəki mətn belədir: ... *при переходе в Ост-Индию мы были отнесены страшной бурей к северо-западу от Вандименовой Земли* (Д.Свифт).

Mənbə mətndə belə izahat verilir: “*Вандименова Земля – часть Австралии, исследованная в 1642 г. голландским мореплавателем Абелем Тасманом и названная им так в честь губернатора Ост-Индии Энтони Ван-Димена.*”

İzahatdan görünür ki, Azərbaycan dilinə edilmiş tərcümədəki “Vandimen Torpağı” söz birləşməsinin qarşılığı olan “Вандименова Земля” birləşməsində *Вандименова* sözü xüsusi ad olan “Ван-Димен”in rus dilində adyektiv (sifət) formasıdır. Azərbaycan dilinə edilmiş tərcümədə bu cəhət nəzərə alınmamışdır. Beləliklə, mənbədəki “Ван-Димен” antroponimi Azərbaycan dilinə “Vandimen” şəklində verilərək, ilkin formasından xeyli dərəcədə uzaqlaşmışdır. “Quliverin səyahəti” əsərinin ingilis dilindəki orijinalına müraciət etməklə, rus dili vasitəsilə Azərbaycan dilinə edilmiş tərcümədə *Vandimen* adının doğru olan variantını bərpa etmək olur. İngilis mətnində belə yazılır: “... *let it suffice to inform him, that in our passage from thence to the East Indies, we were driven by a violent storm to the north-west of Van Diemen’s Land.* ...” (J.Swift) Aşkar olur ki, ingilis dilində “Van Diemen’s Land” rus dilinə “Вандименова Земля” şəklində verilmiş, oradan da Azərbaycan dilinə “Vandimen Torpağı” kimi tərcümə edilmişdir. İngilis dilindəki “Van

Diemen” antroponimi rus dilinə Ван-Димен şəklində transliterasiya edilmişdir. Rus dilində xüsusi adların transliterasiya və praktik transkripsiya qaydalarına uyğun olaraq¹ ingilis dilində tərkibində [æ] fonemi olan sözlər rus dilinə “a”, “e” və ya “э” ilə transliterasiya edilmişdir. *Энтони Ван-Димен* ingilis dilindəki *Anthony* [æntəni] *Van* [væn] *Diemen* [di:mən] şəxs adının rus dilinə transliterasiya formasıdır. *Van Diemen* rus dilinə transliterasiya edilərkən defislə yazılış formasına (Ван-Димен) salınmış, eləcə də *Diemen* [di:mən] sözündə [ə] neytral səsi “e” hərfi ilə transliterasiya olunmuşdur. Azərbaycan dilinə isə *Ван-Димен* sözünün sifət forması (*Вандименова*) əsas götürülərək çevrilmişdir.

Eyni vəziyyəti ingilis toponimlərinin tərcüməsində də görürük, yəni sözündə samitdən əvvəl “a” Azərbaycan dilində “a” ilə verilir. Məsələn: While, in the pursuit of their daring plans of annoyance, the restless enterprise of the French even attempted the distant and difficult gorges of the *Alleghany*, it may easily be imagined that their proverbial acuteness would not overlook the natural advantages of the district we have just described (J.F.Cooper).

C.F.Kuperin “Sonuncu Mogikan” əsərindən götürülmüş bu nümunədə Şimali Amerikada Appalaçi dağları silsiləsində Alleqani yaylasının şərq hissəsində yerləşən “Alleqani dağı”nın adı çəkilir. Tərcüməçi Ə.Zeynalov həmin yer adını “Alleqan dağları” kimi vermişdir: – Fransızlar öz hərbi planlarını yerinə yetirmək üçün *Alleqan dağlarının* ən uzaq və əlçatmaz dərələrinə girməyə çalışırdılar. (C.F.Kuper).

Tərcümədə yer adının əslinə uyğun olmayan şəkildə verilməsinin səbəbini tərcümənin edildiyi mənbədə axtarmaq lazım gəlir. Bəllidir ki, C.F.Kuperin “Sonuncu Mogikan” əsəri Azərbaycan dilinə birbaşa orijinaldan deyil, E.M.Çistyakova-Ver və A.P.Repin tərəfindən rus dilinə edilmiş “Д.Ф.Купер. Последний из могикан” əsərindən çevirilmişdir. Sözügedən “Alleqani dağları”nın adının “Alleqan dağları” şəklində verilməsi də buradan qaynaqlanır. Rus dilindəki tərcümə belədir: Вы-полняя свои воинственные планы, французы пытались проникнуть в самые отдаленные и недоступные ущелья Аллеганских гор и обратили внимание на естественные преимущества только что описанной нами области (Д.Ф.Купер).

¹ Bu barədə bax: Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. М.: Р.Валент, 2001. с. 134 – 138; Рыбакин А.И. Из истории английских личных имен. – В кн. Рыбакин А.И. Словарь английских личных имён // <http://www.imena.org/enamhist.html>; Бокмельдер Д.А. О способах передачи английских собственных имен на русском языке // www.buk.irk.ru/library/sbornik_06/bokmelder.doc və s.

Göründüyü kimi, orijinaldan edilməyən tərcümədə nəinki yazıçının fikirləri və təsvir etdiyi təbiət təsvirləri, eyni zamanda yer adları da təhrif oluna bilər.

İngilis dilindən, birbaşa orijinaldan edilmiş tərcümədə də yol verilmiş nöqsanlar olur. Məsələn: In another case reviewed by the Supreme Court, Griggs v. County of Alleghany, a similar principle was upheld (A.Hailey). – *Ali Məhkəmənin nəzərdən keçirdiyi başqa məsələdə də eyni prinsipial problem qaldırılmışdı – bu dəfə Alleqenlər ölkəsindəki Qriqq kənd camaatı şikayət etmişdi* (Tərc. Z.Ağayev).

Nümunədə “County of Alleghany” *Alleqenlər ölkəsi* kimi tərcümə edilmişdir. Burada tərcüməçi toponimin adını düzgün transliterasiya etməmişdir. Toponim “Alleqani” əvəzinə *Alleqenlər* şəklində tərcümə edilmişdir. Bundan əlavə, tərcümədə toponimin məxsus olduğu ölkənin inzibati-ərazi bölgüsü vahidi də düzgün verilməmişdir. Məlumdur ki, “county” Böyük Britaniyada və Amerika Birləşmiş Ştatlarında inzibati ərazi bölgüsü vahidinin adıdır. Böyük Britaniyada bu “qraflıq”, Amerika Birləşmiş Ştatlarında isə “rayon, dairə” mənasında işlənir. Tərcüməçi nümunədəki “Alleghany” toponimini Azərbaycan dilində “Alleqani” şəklində verməli idi və bütövlükdə həmin nümunə aşağıdakı şəkildə tərcümə edilmiş olsaydı, tərcümədə adekvatlığa nail ola bilərdi: *Ali Məhkəmənin Alleqani rayonununun Qriqq kənd camaatının şikayətinə əsasən baxdığı başqa işdə də eyni məsələ qaldırılmışdı.*

Azərbaycan dilindən ingilis dilinə tərcümələrdə antroponim və toponimlərin transliterasiyası. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bütün sahələrdə olduğu kimi ədəbiyyat nümunələrimizin xarici dillərə, xüsusən də ingilis dilinə tərcüməsi sahəsində mühüm addımlar atılmış, yeni və daha keyfiyyətli tərcümə nümunələri işıq üzü görmüşdür. Belə tərcümə nümunələri deməyə əsas verir ki, Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin ingilis dilinə tərcüməsi sahəsində müəyyən ənənə formalaşmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrinin ingilis dilinə tərcüməsi problemlərinə dair çoxsaylı tədqiqatlar aparılmış, məqalələr yazılmışdır¹.

¹ Bax: Nağıyeva Ş. Müasir azərbaycan poeziyasının ingilis dilinə tərcüməsində milli koloritin saxlanması. Fil.elm.nam. diss., Bakı, 1997, 96 s.; Hüseynov X. M. Nizaminin ingilis dilində öyrənilməsi və nəşri tarixi. // Azərbaycan SSR EA-nın Xəbərləri. Ədəb., dil və incəsənət seriyası. 1974, № 3, s. 29-35; Xəlilov Ş. Azərbaycan – ingilis ədəbi əlaqələri. // Elm və həyat, 1983, № 6, səh. 35-36; Rzayev Ə. İngilis poeziyasının Azərbaycan dilinə tərcümə məsələləri. Fil.elm.nam. diss. avtoref. Bakı, 1969

Azərbaycan dilindən ingilis dilinə edilmiş bədii tərcümə əsərlərində antroponim və toponimlərin transliterasiyası sait və samit hərflər üzrə nəzərdən keçirilir.

Saitlər. Tərcümə əsərlərində Azərbaycan dilində “a” hərfi ingilis dilinə “a” ilə transliterasiya edilir. Məsələn: Anar – Anar, Abbas – Abbas, Hafiz – Hafiz, Cəlal – Jalal, Cavid – Javid, Fatma – Fatma, Fazil – Fazil, Qazan – Ghazan (University), Araz (çay) – Araz (river) və s. Məsələn:

Gyulyara quickly put Vagif to bed (Anar). For a moment *Dilyara's* face lighted up, then she assumed a mask of difference (Anar). Faramaz pushes back his plate and looks from Sasha to *Kyamil* and back (I.Kasumov).

Nümunələrdə *Gyulyara*, *Dilyara*, *Kyamil* şəxs adları Azərbaycan dilindəki Gülarə, Dilarə, Kamil adlarının ingilis dilinə transliterasiya olunmuş variantlarıdır. Bu adlardakı “a” hərfi ingilis dilinə “ya” kimi transliterasiya olunmasının səbəbini tərcümə üçün seçilmiş mənbə dildə axtarmaq lazımdır. Azərbaycan dilindən ingilis dilinə birbaşa tərcümə olunmuş bədii tərcümə əsərlərində isə həmin adlardakı “a” hərfi ingilis dilinə “a” ilə çevrilir.

Tərcümələrdə bəzən sözün sonunda gələn “a” hərfinin ingilis dilinə “ah” ilə çevrildiyini görmək olur: Sara – Sarah, Fətulla – Fatullah, Əsədulla – Assadullah.

Bu adların sonda “h” olmayan variantlarına da tərcümə ədəbiyyatında rast gəlinir. Məsələn: Fatulla smiled and rose to greet his visitor (H.Abbaszade).

Tərcümələrdə antroponim və toponimlərdə “e” hərfinin ingilis dilinə çevrilməsində variantlılıq mövcuddur. Məsələn: Elçin – Elchin, Süleyman–Suleyman // Suleiman, Hüseynağa–Husseynaga // Husseinaga, Seyran – Seyran // Seiran və s.

Nümunələrdə diqqəti cəlb edən cəhət ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dilindəki şəxs adlarında yer alan “e” hərfindən sonra “y” hərfinin işləndiyi halda ingilis dilinə transliterasiya zamanı bu hal iki variantda çevrilir: “ey” və “ei”. Fikrimizə, bu variantlardan ikincisi, yəni “ei” variantı doğru variantdır, çünki ingilis dilinin orfoqrafiya qaydalarına daha uyğundur.

Bunu ingilis dilində kifayət qədər yayılmış *Hüseyn* adı üçün də demək mümkündür. İngilis dilində bu ad daha çox *Hussein* şəklində yayılmışdır. Azərbaycan dilindən ingilis dilinə edilmiş tərcümə əsərlərində şəxs adı, фамилия kimi *Husseyn*, *Hussein*, *Husseinov*, *Husseinogy*, *Husain* şəklində transliterasiya olunmuş variantlarına rast

gəlinir. Misallar: The names of Jalil Mammadguluzadah, Jafar Jabbarli, *Husseyin Javid*, ... Mirza Ibrahimov, Ilyas Afandiyev, Ismayil Shikhli and others are known well not only inside the borders of Azerbaijan (Modern Azerbaijan Prose). He was part of a distinguished literary coterie which included the writer of historical novels Muhammad Said Ordubadi, the playwright *Husain Javid*, the great lyrical poet M. Mushviq (both of these died in exile in Siberia), the poet Samad Vurghun and the writer *Husain Mehdi* and with all of them he was closely associated (Mir Jalal (1908-1978) 90th Jubilee). "Mullah, add my requests to *Gulam-Hussein* and ask him to look after the children until I get back (A.Shaig). After their first and last child, *Husseynaga*, was born, her husband changed a little (K.Nazirli).

Rus dilindən ingilis dilinə edilmiş tərcümə ədəbiyyatında *Gussein*, *Useyn* variantlarına rast gəlinir. Məsələn:

Gussein is a strictly realist writer. His writings are almost always based on factual material drawn from life (Azerbaijani Prose. An Anthology). "Sit down," Mansur moved his legs so that Usein-bala could sit on the edge of the bed (R.Ibragimbekov).

Tərcümələrdə Azərbaycan antroponim və toponimlərində "ə" hərfinin ingilis dilinə transliterasiyasında 3 variant müşahidə edilir:

1) "ə" hərfi "a" ilə transliterasiya olunur. Məsələn: Cəlal – Jalal, Məsmə - Masma, Qənbər – Qanbar, Qəzənfər – Gazanfar, Gəncə – Ganjah, Lənkəran – Lankaran, Bilgəh – Bilgah // Bilgya, Dərbənd – Darband və s.

"I don't like you today, *Gazanfar*." Agassaf-aga spoke to the boy without turning his head (M.Ibrahimbeyli). *Sharabanu*, an old woman, and her divorced daughter, Masma, both wanted to be cleaning women (Mir Jalal). Some years later the family decided to return to Iran and at this time Mir *Jalal* was studying at a gymnasium in *Ganjah* (Mir Jalal).

2) "ə" hərfi bəzən "e" ilə transliterasiya olunur: Mədəd – Medad, Kərim – Kerim və s. Məsələn:

To tell you the truth, *Medad* Ahmadov himself was not so much to blame (Mir Jalal).

3) Sonda işlənən "ə" hərfi əsasən "eh" hərf birləşməsi, bəzən isə "e" ilə transliterasiya olunur. Məsələn: Püstə - Pusteh, Tahirzadə - Tahirzadeh, Məmmədquluzadə - Memedqulizadeh, Nuruzadə - Nuruzade, Qabaqtəpə - Qabagtapeh. Məsələn: Mashdi *Hanifeh* did not know Russian, but he knew that "skorei" meant "hurry up" or "don't delay (Mir Jalal). A student who had gone to Mexico in order to learn about

apiculture was asked about the characteristics of the honey of *Qabagtapəh* and the bees of Dastafur (Mir Jalal).

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında rast gəlinən *Məhəmməd* adının ingilis dilinə tərcüməsindən bəhs edən Ş.Nağıyeva yazır: “1972-ci il nəsrində və "Antologiya"da bu ad "Mohammed" kimi, Mirabilenin nəsrində isə "Muhammed" kimi verilmişdir. Fikrimizcə, Məhəmməd peyğəmbərin adı bütün dünyada kifayət qədər tanındığı ucun hər iki variantı məqbul saymaq olar. Lakin peyğəmbərin adının orijinala uyğun olaraq "Muhammed" kimi vermək daha düzgün sayılmalıdır. Məhəmməd peyğəmbərin adı dastanın ayrı-ayrı boylarında müxtəlif epitetlərlə təqdim olunmuşdur.”¹

Eyni mənzərəni ingilis dilinə tərcümə edilmiş digər Azərbaycan ədəbiyyatı nümunələrini nəzərdən keçirdikdə də görmək olur. Təkcə Məhəmməd peyğəmbərin adı deyil, ümumiyyətlə, onun adına görə *Məhəmməd* adlanan istər tanınmış şəxslərin, istərsə də adi insanların adının ingilis dilinə tərcüməsində variantlılıq müşahidə olunur.

Mozaffar al-Din Shah granted the Iranian Constitution in August 1906, and soon after his death his despotic son *Muhammad Ali Shah*, revoked it and with the help of his Russian brigade bombarded the first Majlis in Tehran in 1907 (Mir Jalal). Azerbaijani poetry gave the names of such huge figures as Nizami Ganjavi (XII century), Imadaddin Nassimi (XIV c.), *Mohammad Fuzuli* (XVIc.), Molla Panah Vagif (XVIIIc.), Mirza Alakbar Sabir (XX c.) and others to the treasury of the world literature (Modern Azerbaijan Prose). He was part of a distinguished literary coterie which included the writer of historical novels *Muhammad Said Ordubadi*, the playwright Husain Javid, the great lyrical poet M. Mushviq (both of these died in exile in Siberia), the poet Samad Vurghun and the writer Husain Mehdi and with all of them he was closely associated (Mir Jalal).

1977-ci ildə nəşr olunmuş Azərbaycan nəsr antologiyasında böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin adı *Mukhammed Fizuli* kimi transliterasiya olunmuşdur².

Bədii tərcümə əsərlərində “i” hərfinin ingilis dilinə çevrilməsi 2 variantda özünü göstərir:

¹ Nağıyeva Ş. Xüsusi adlar milli koloritin daşıyıcısı kimi (“Kitabi – Dədə Qorqud” dastanının ingilis dilinə tərcümə variantları əsasında) Bakı: Cinar – Cap, 2003, // www.tercume.az/elektron%20kitabxana/tercumesunasliq/shahla-kitab.pdf

² Azerbaijanian Prose. An Anthology, p. 20.

1. Antroponim və toponimlərdə rast gəlinən “ı” hərfi müstəqillik illərində tərcümə olunmuş bədii tərcümə əsərlərində ingilis dilinə “i” hərfi ilə transliterasiya olunmuşdur: Hacı – Haji, İsmayıl – Ismayil, Hacıyev – Hacıyev, Tanrıverdi – Tanrıverdi, Laçın – Lachin və s. Məsələn: *Lachin* knew what lay in store for him and disappeared from the village (S.Shamilov). The woman turned to her tall companion and said, "Comrade *Ismayil*, please make him understand!" (Mir Jalal).

2. Sovet dövründə tərcümə olunmuş bədii əsərlərdə antroponim və toponimlərdə “ı” hərfi çox zaman “y” hərfi ilə transliterasiya olunmuşdur: Aydın – Aidyn, Qeybalı – Geibaly, Xalıq – Khalyg, Mərdəkan – Mardakyany, Novxanı – Novkhany və s. Məsələn: *Aidyn* slept badly that night (Y.Shirvan). For several weeks afterwards, while she was acquiring a section on the Apsheron peninsula not far from *Novkhany* through the special trust which handled such transaction ... (R.Ibragimbekov). Sometimes *Geibaly*'s mother would fall ill six times in one month (A.Mamedov). "What the matter, *Khalyg*? Are you mad? Where are you taking our daughter's things?" she cried, blocking the way (V.Babanly).

Azərbaycan antroponim və toponimlərində “u” hərfi tərcümə əsərlərində ingilis dilinə əsasən “u” hərfi ilə transliterasiya olunmuşdur: Muxtar – Mukhtar, Fətulla – Fatullah // Fatulla, Firuzə - Firuza, Əsədulla – Assadullah, Şəhrəbanu – Sharabanu, Ordubad – Ordubad, Quba – Quba, Buzbulag – Buzbulag, Buzovna – Buzovna və s.

Antroponimlərdə “u” hərfinin “ou” hərf birləşməsi ilə transliterasiyasına da rast gəlinir: The girl interrupts Aunt Hamida, "On the list of our successes this year we can mention the new ballet of the young composer *Youssifov*..." (Anar).

Antroponimlərdə “ü” hərfi ingilis dilinə iki variantda çevrilmişdir.

1. Sovet dövründəki tərcümə əsərlərində “ü” hərfi ingilis dilinə əsasən “u”, “yu”, bəzi hallarda isə “i” ilə transliterasiya olunmuşdur. Məsələn: Gülüstan – Gulistan, Mürsəl – Mursal, Nüsrət – Nusrat, Qürbət – Gyurbat, Bülbül – Byul-Byul, Gülsüm – Gyulsum, Füzuli – Fizuli və s.

From the room next door came the sounds of a radio turned to a programme of songs by *Byul-Byul-ogly* specially prepared for the anniversary of *Fizuli*'s birth (Y.Shirvan). Gulistan was still in bed when *Khalyg-kishi* returned to the house (V.Babanly). There was a time when *Mursal* had great hopes for his son (A.Mamedov).

2. Birbaşa Azərbaycan dilindən edilmiş tərcümə əsərlərində “ü” hərfi ingilis dilinə “u” ilə çevrilir. Məsələn: Bülbül – Bulbul, Müşviq –

Mushfig, Füzuli – Fuzuli, Gülarə - Gulara, Süleyman – Suleyman, Hüsniyyə - Husniyya, Hüseynağa – Husseynaga və s.: Together, *Gulara* and *Suleyman* get their son to sleep (Anar). Her name was either Firuza or *Husniyya*...or something like that ... (Elchin).

Antroponim və toponimlərdə “ö” hərfi ingilis dilinə “o” hərfi ilə transliterasiya olunur: Şövkət – Shovkat, Hövsan – Hovsan, Kömürçü bazarı – Komurchu market və s. Məsələn: He sent his servant back to Baku, ordering him to bring a sack of *Hovsan* onion (Elchin). Teymur was also in Baku speculating in the *Komurchu* market (A.Aylisli). You can't work in *Lok-Batana*, in the Bay, even on Peschany Island? (Y.Shirvan).

Sonuncu nümunədəki *Lok-Batana* toponimi Azərbaycan dilindəki “Lökbatan”ın ingilis dilinə transliterasiyasıdır. Nümunə Yusif Şirvanın “İlk gecə” hekayəsinin Ronald Vroon tərəfindən ingilis dilinə edilmiş tərcüməsindən götürülmüşdür. Tərcümə *Lok-Batan* şəklində edilsəydi, anlaşılan olardı, amma *Lok-Batana* forması məna baxımından anlaşılan deyil.

Tərcümə əsərlərində antroponim və toponimlərdə saitlərin transliterasiyasının nəzərdən keçirilməsi onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan dilindəki saitlərin ingilis dilinə transliterasiyası zamanı varianlıq özünü göstərir. Belə variantlıq daha çox Azərbaycan dilində olub, ingilis dilində qarşılığı olmayan sait hərfələrin transliterasiyasında özünü göstərir.

Samitlər. Latin əsaslı Azərbaycan əlifbasında bir sıra samitlər ingilis dili samitləri ilə uyğunluq təşkil etdiyinə görə, onların transliterasiyasında böyük fərqlər müşahidə olunmur. Dissertasiyanın bu yarımbölməsində Azərbaycan dilində mövcud olub, ingilis dilində qarşılığı olmayan samitlərin antroponim və toponimlərin tərkibində transliterasiyasına diqqət yetirilmişdir.

Tərcümə əsərlərində antroponim və toponimlərdə rast gəlinən “c” hərfinin iki şəkildə transliterasiya olunduğu müşahidə edilir.

1. Azərbaycan dilindən rus dili vasitəsilə tərcümə edilmiş edilmiş əsərlərdə antroponim və toponimlərdəki “c” hərfi ingilis dilində “dj” hərf birləşməsi ilə verilir. Cəfər Cabbarlı – Djafar Djabbarly, Cəlal – Djalal, Fərəc – Faradj, Oruc – Orudj, Hacı Murad – Hadji Murad, Gəncə - Gyandja və s.: *Hadji Murad*, a future outstanding physicist of Dagestan, joined us in the elevator (Elchin). The eldest son, Ziraddin, studied hard: 10 years in *Gyandja*, 5 years in Baku, then 5 more years in Moscow (A.Mamedov).

2. İngilis dilinə birbaşa edilmiş tərcümələrdə antroponim və toponimlərdəki “c” hərfi ingilis dilinə “j” hərfi ilə transliterasiya edilir.

Cəfər Cabbarlı - Jafar Jabbarli, Cavid – Javid, Cəlal – Jalal, Hacı – Haji, Hacağa – Hajaga, Biləcəri – Bilajari və s.: Here Mirza pointed to *Haji* Kishi and said with a smile, "I came from Iran with nothing but the clothes on my back (Mir Jalal). We were walking down Tbilisi Avenue, somewhere near *Bilajari* Heights, when the army started attacking the city (S.Ahmadli).

Qeyd etmək lazımdır ki, “c” hərfinin “j” ilə transliterasiya variantı daha məqbul sayıla bilər, çünki Azərbaycan dilindəki antroponim və ya toponimi tərcümə dilində orijinala yaxın şəkildə təqdim edə bilər.

Antroponim və toponimlərdə “ç” hərfi ingilis dilinə tərcümələrdə “ch” hərf birləşməsi vasitəsilə transliterasiya olunur. Məsələn: Çingiz – Chingiz, Elçin – Elchin, Kömürçü bazarı – Komurchu market, Mahaçqala – Mahach-Gala

Azərbaycan antroponim və toponimlərində “g” hərfi ingilis dilinə “g” hərfi ilə transliterasiya olunur: Gülüstan–Gulistan, Gülsüm– Gyulsum // Gulsum, Firəngiz –Firangiz, Gülgəz–Gulgaz, Gəncə - Ganja //Ganjah: *Gulsum* had been thinking about her son’s eventual marriage for quite some time, but had not known whom to choose for a bride for him (Y.Chamanzaminly). Most of all, of course, the girls were worried. "Mother, do you see, *Firangiz* doesn't want to come." (Anar).

Antroponim və toponimlərdə “ğ” hərfi ingilis dilinə iki variantda transliterasiya olunmuşdur.

1. “ğ” hərfi ingilis dilinə “gh” hərf birləşməsi ilə transliterasiya olunur. Məsələn: Ağarəhim – Agharahim, Ağalar kişi – Aghalar kishi, Ağadadaş – Agha Dadash: "My God, *Agharahim*, when I saw you in Iran, you didn't look like this (Mir Jalal).

2. “ğ” hərfi ingilis dilinə “g” hərfi ilə transliterasiya olunur: Ağasəf ağa – Agassaf-aga, Hacı Ağakişi – Haji Agakishi, Hüseynağa – Husseynaga, Hacağa – Hajaga, Maştağa – Mashtagi, Pırşağı – Pirshaga // Pırshagi və s. Məsələn: After their first and last child, Husseynaga, was born, her husband changed a little (K.Nazirli).

Antroponim və toponimlərdə “h” hərfi, sovet dövründə edilmiş tərcümələrdə, rus dilinə necə transliterasiya olunurdusa, həmin şəkildə də ingilis dilində verilirdi. Belə ki, antroponim və toponimlərdə “h” hərfi ingilis dilinə “g” hərfi, “kh” hərf birləşməsi ilə çevrilir, ya da buraxılır. Məsələn: Zəhra – Zakhra, Reyhan – Reikhan, Hummet – Gummet, Heybət – Eibat, Tahir – Takhir// Tair, Bibiheybət – Bibi-Eybat və s.

“You’re right. You’re right. *Gummet!* Life is like a window” (V.Babanly). Mount Bailov and Mount *Bibi-Eibat* slowly sank beneath the horizon (Y.Shirvan).

Azərbaycan dilindən birbaşa edilmiş tərcümələrdə “h” hərfi “h” ilə transliterasiya olunur: Hüseyn – Husseyn, Hacı – Haji, Tahir – Tahir, Hacağa – Hajaga, Hüsniyyə - Husniyya və s. Her name was either Firuza or *Husniyya*...or something like that... (Elchin).

Azərbaycan dilində antroponim və toponimlərdə “x” hərfi ingilis dilində “kh” hərf birləşməsi ilə transliterasiya olunur: Xankişi – Khankishi, Muxtar – Mukhtar, Reyhan – Reikhan, Sadıx – Sadikh, Xalığ – Khalyg, Şamxor – Shamkhor və s.: Then *Sadikh* asked if she needed any help taking her things to the countryside in the morning (M.İbragimbekov).

Antroponim və toponimlərdə “q” hərfinin ingilis dilində transliterasiya variantlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar.

1. “q” hərfi ingilis dilinə “g” hərfi ilə çevrilir. Məsələn: Afaq – Afag, Qadir – Gadir, Gürbət – Gyurbat // Gurbat, Qurbanəli – Gurbanali, Xalığ – Khalyg, Buzbulaq – Buzbulag, Qori – Gori və s.

2. “q” hərfi ingilis dilinə “q” hərfi ilə çevrilir: Məşədi Qurban – Mashdi Qurban, Quba – Quba, Qabaqtəpə – Qabagtapeh və s.

3. “q” hərfi ingilis dilinə “gh” hərf birləşməsi ilə çevrilir. Məsələn: Qulam – Ghulam, Qazan (Universiteti) - Ghazan (University).

The person who stokes the boilers and turns them off - the boiler room attendant - is always busy fussing around with them. His name is Ghulam (Mir Jalal).

Antroponim və toponimlərdə “q” hərfinin ingilis dilinə transliterasiya variantlarının nəzərdən keçirilməsi onu deməyə əsas verir ki, onun “g” ilə transliterasiyası daha məqbul və düzgün variantdır. Çünki ingilis dilində [g] səsini ifadə edən hərf “g” hərfidir. “G” hərfi “e”, “i” və “y” hərlərindən əvvəl gəldiyi hallar istisna olmaqla bütün digər mövqələrdə [g] kimi oxunur. Antroponim və toponimlərdə “q” hərfinin ingilis dilinə “q” hərfi ilə transliterasiyası, fikrimizcə, tamamilə yanlışdır.

Antroponim və toponimlərdəki “s” hərfinin ingilis dilinə transliterasiyası iki formada təzahür edir.

1. Sözü əvvəlində işlənən “s” hərfi ingilis dilinə “s” hərfi ilə transliterasiya olunur: Samid – Samid, Sərvər – Sarvar, Səidə - Saida və s.

2. Söz ortasında “s” hərfi intervokal mövqedə “ss”, qalan hallarda isə “s” kimi transliterasiya edilir: Rəsul Rza – Rassul Riza, Məsud Əlizadə - Massud Alizadah, Afaq Məsud –Afag Massud, Basin küçəsi – Bassin

street, Ələsgər – Alasgar, Hüsniyyə - Husniyya, Mürsəl – Mursal, Meyransa – Mayransa, Hövsan – Hovsan və s.

Azərbaycan antroponim və toponimlərində “ş” hərfi bir qayda olaraq ingilis dilinə “sh” hərf birləşməsi ilə çevrilir: Şahin – Shahin, Dilşad – Dilshad, Şövkət xala – Aunt Shovkat, Şirvan – Shirvan və s.

Azərbaycan antroponimlərində “y” hərfi ingilis dilində “y” və “i” ilə verilir: Yusif – Yusuf, Yəhya – Yakhya // Yahya, Seyran – Seyran, Hüsniyyə - Husniyya, Raya – Raya, Aydın – Aidyn, Seyran – Seiran, Süleyman – Suleiman, Reyhan – Reikhan, Hüseyin – Hussein və s.

Faktik materialın təhlili göstərir ki, Azərbaycan antroponimlərində “y” hərfinin ingilis dilində verilməsində bir pərakəndəlik özünü göstərir. Belə ki, müxtəlif tərcüməçilər tərəfindən eyni əsərin ingilis dilinə tərcümələrində antroponimlər müxtəlif şəkildə verilir. Məsələn, Anarın “Keçən ilin son gecəsi” hekayəsinin ingilis dilinə edilmiş tərcümələrində bunu görmək olur. Bu əsərin Eve Manning tərəfindən edilmiş tərcüməsində¹ tərkibində “y” hərfi olan *Seyran*, *Süleyman*, *Raya*, *Leyla* şəxs adları müvafiq olaraq *Seiran*, *Suleiman*, *Raya*, *Leila* kimi transliterasiya etmişdir. Həmin əsəri Zeydulla Ağayev tərəfindən ingilis dilinə edilmiş tərcüməsində² *Seyran*, *Süleyman*, *Leyla* adları *Seyran*, *Suleyman*, *Leyla* şəklinə transliterasiya edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində verilmiş sonuncu variantlar daha məqbul sayıla bilər, çünki onlar Azərbaycan şəxs adlarının orijinalına daha yaxındır.

“Nəticə” hissəsində tədqiqat prosesində əldə edilən əsas qənaətlər 7 bənddə ümumiləşdirilir.

1. Xüsusi adların başqa dilə çevirilməsi və ya tərcüməsi probleminin xalqlar arasında ünsiyyətin özü qədər yaşı vardır. Bu problemlə bağlı olan bütün mümkün çətinliklər və yol verilən səhvlər, hər şeydən əvvəl, dillərarası ünsiyyət sahəsindəki obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən meydana çıxmışdır. Həmin obyektiv və subyektiv səbəblərin xüsusi adların çevrilmə, tərcümə variantlarına necə təsir göstərməsi və xüsusi adların əcnəbi dil mühitində mənimsənilməsi prosesinin təhlili düzgün nəticələrin əldə edilməsinə öz təsirini göstərir. Xüsusi adların tərcüməsində çətinliklərin meydana çıxmasının subyektiv səbəbləri əksər hallarda tərcüməçilərlə, xarici dil müəllimləri ilə, jurnalistlərlə bağlı olur ki, onlar dillər arasındakı əlaqələrin, dil vasitçiliyinin praktik

¹ Bax: Azerbaijan Prose. An Anthology. Edited by Mirza Ibragimov. Moscow: Progress Publishers, 1977, p. 335-361.

² Bax: Modern Azerbaijan Prose. Edited by Shannon Emerson. Bakı: Azarnashr, 2003, p. 70-84.

məsələlərinin həllindəki problemləri bütün dərinliyi ilə görmür və ya anlamırlar.

2. İnsan fəaliyyətinin qədim növlərindən biri olmaq etibarilə, tərcümə müasir dövrdə yeni xüsusiyyətlər qazanır. Tərcümə prosesində linqvistik aspektlər mühüm rol oynadığına görə, linqvistik tərcümə nəzəriyyəsi gün-gündən zənginləşir. Çünki tərcümə zamanı təkcə iki dil deyil, eyni zamanda müxtəlif mədəniyyətlər, şəxsiyyətlər, təfəkkür və düşüncə tərzləri, inkişaf səviyyələri, dəyərlər, adət-ənənələr qarşılaşır.

3. Müasir dövrdə bədii tərcümə əsərlərinin əksəriyyəti artıq beynəlxalq ünsiyyət vasitəsinə çevrilmiş ingilis dilindən tərcümə olunsa da, Azərbaycanda bədii əsərlərin ingilis dilinə tərcümələrinin tarixi çox də qədim deyil. Vaxtilə Azərbaycan dilinə və ya Azərbaycan dilindən tərcümələrin əksəriyyəti üçün rus dili vasitəçi rol oynayırdı ki, bunun da sosial, siyasi səbəblərlə izah etmək lazımdır. Bunu bədii tərcümə əsərlərində antroponim və toponimlərin nümunəsində aşkar görmək olur.

4. İstər ingilis dilinə, istər sə də Azərbaycan dilinə edilmiş tərcümə əsərlərində xüsusi adların, o cümlədən antroponim və toponimlərin aşağıdakı əsas tərcümə üsulları özünü göstərir: transliterasiya, transkripsiya, transpozisiya və kalka. Tərcümə praktikasında birinci iki üsula daha çox üstünlük verilməsi müşahidə olunsa da, etiraf etmək lazımdır ki, göstərilən üsulların heç biri universal sayıla bilməz, çünki onların hər birinin öz məhdudluqları mövcuddur. Azərbaycan və ingilis dillərində oxşar səslər müxtəlif şəkildə tələffüz olunur. Bundan əlavə, bu dillərin hər birində digərində mövcud olmayan səslər vardır ki, bir sıra hallarda transliterasiya və ya transkripsiyayı çətinləşdirir.

5. Xüsusi adların, o cümlədən antroponim və toponimlərin tərcümə edilib-edilməməsinin düzgün olub-olmaması barədə məsələ elmi ədəbiyyatda müzakirəsi davam edən problemlərdən biridir. Tərcümə nəzəriyyəsinə dair klassik əsərlərdə xüsusi adlar tərcümə edilməzliyi ilə xarakterizə olunur. Bu adlar ekvivalentsiz leksikaya aid edilir, milli adət-ənənə ilə əlaqəli olması onları realiyalara yaxınlaşdırır. Bu səbəbdən tərcümə dilində yuxarıda qeyd edilmiş tərcümə üsullarının tətbiqində semantik, qrafik və ya səslənmə cəhətdən baş vermiş itki onları orijinaldan az və ya çox dərəcədə olduğu kimi, bəzən tanınmaz dərəcədə uzaqlaşdırır.

6. Bədii tərcümədə milli koloritin daşıyıcısı kimi xüsusi adların, o cümlədən antroponim və toponimlərin əhəmiyyəti böyükdür. Bir qayda olaraq xüsusi adlar tərcümə zamanı transliterasiya yolu ilə çatdırılır. Lakin tərcümə dilində məlum olmayan xüsusi adların bu yolla verilməsi çox

vaxt orijinaldakı çaları əks etdirmir, nəticədə anlaşılmazlıq yaranır. Ona görə də konkret məna çaları yaratmaq üçün işlədilən xüsusi adların bəzən izahatına ehtiyac olur. Bəzi tərcüməçilər bu üsuldən istifadə edir, bəziləri isə buna əhəmiyyət vermirlər. Tərcüməçi bu cəhəti unutmamalı, hər adın daşdığı mənanı olduğu kimi çatdırmalıdır.

7. Tərcümə nəzəriyyəsinə dair aparılmış elmi tədqiqatlarda xüsusi adlardan söhbət gedəndə bir qayda olaraq bu adların başqa dilin hərflər sisteminə köçürülməsi probleminə toxunulur. Əldə olan praktik tərcümələrin müqayisəsi belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, şəxs adlarının və yer adlarının ingilis dilindən Azərbaycan dilinə və ya Azərbaycan dilindən ingilis dilinə transliterasiya edilməsi həmin adların başqa dilin hərflər sisteminə köçürülməsindən başqa, bir sıra əlavə çətinliklərlə də bağlı olur. Bədii əsərlərdə şəxs adlarının işlədilməsi obrazın yaradılmasına xidmət etdiyi üçün tərcümədə bu cəhət nəzərə alınmalıdır.

Tədqiqat işinin əsas məzmunu müəllifin aşağıdakı çap olunmuş əsərlərində öz əksini tapmışdır.

1. İngilis antroponimlərinin semantik təsnifi // AMEA-nın Folklor İnstitutu, elmi axtarışlar № 2/04.2010, s. 256-259.

2. İngilis antroponimlərinin formalaşması və tədqiqi // AMEA-nın Folklor İnstitutu, elmi axtarışlar № 5/10.2009, s. 105-110.

3. Özəl isimlərin çevri özəllikləri ilə ilgili // Türkbilim. EGE Universitesi bilkom Haziran 2011, Türkiyə, 157-165.

4. İngilis dilindən Azərbaycan dilinə tərcümədə xüsusi adların verilmə üsulları // Bakı Slavyan Universiteti II Beynəlxalq elmi konfransın materialları II hissə 4-7 may, Bakı 2011, s. 352-360.

5. Antonimlər əsasında formalaşan toponimlər. // AMEA məruzələr TOM LXV CİLD №4 2009, s. 221-223.

6. İngilis dili dərslərində şifahi nitqin inkişafına dair // AMEA Folklor İnstitutu Elmi axtarışlar № 5/011-2008, s. 78-61.

7. Xarici dil dərslərində interaktiv metodlardan istifadə haqında // AMEA Folklor İnstitutu Elmi axtarışlar № 5/10-2009, s.191-193.

8. İngilis dili dərslərində yeni materialların təqdimatına dair // AMEA Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu Filologiya məsələləri № 7, 2008, s. 72-77.

9. Oykonimlərdə çay adları // AMEA məruzələr TOM LXV CİLD №5 2009, s. 183.

10. Об особенностях перевода имен собственных // Культура народов, Черноморье, Украина, 2012, с.

**The Transliteration of Anthroponyms and Toponyms in artistic
translation
(on the material of the English and Azerbaijani languages)**

SUMMARY

The present dissertation is dedicated to the problem of transliteration of proper names, specially anthroponyms and toponyms in translations of fiction. The research has been carried out on the materials of the English and Azerbaijani languages.

The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion and the list of used literature.

The Introduction substantiates the choice and topicality of the theme, determines the aims and purposes, object and subject, theoretical and practical significance, methods of investigation and specifies the structure of the dissertation.

The first chapter entitled “The ways of the translation of proper names” deals with the ways of rendering of the proper names into foreign languages. This chapter consists of three paragraphs. Here it is stated that one of the main issues among the various and complex problems that are investigated in modern linguistics is to study the linguistic aspects of translation. The translation is one of complex and versatile activity of a man. The role of translation cannot be denied in the cultural development of mankind. Through the translation, the people of one country get acquainted with the way of life, history, literature and scientific achievements of the other one. In this sense the translation is called a spiritual bridge that connects peoples in the history of mankind. In this chapter the author tells about the ways of the translation of proper names, i.e. transliteration, transcription, transposition and calque.

The second chapter entitled “Transliteration of anthroponyms and toponyms in translation” deals with the problems of transliteration of anthroponyms and toponyms from the English language into the Azerbaijani language and from the Azerbaijani language into the English language.

The Conclusion summarizes the main results of the dissertation.

**Транслитерация антропонимов и топонимов в художественном
переводе
(На материале английского и азербайджанского языков)**

РЕЗЮМЕ

Диссертация посвящена проблеме транслитерации имен собственных, в особенности антропонимов и топонимов в переводе художественной литературы. Исследование проводилось на материале английского и азербайджанского языков.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы, определяются объект и предмет, цель и задачи исследования, отмечаются новизна, теоретическая и практическая значимость диссертации, говорится о структуре диссертации.

В первой главе под названием «Способы перевода имен собственных» рассматриваются пути перевода имен собственных на иностранные языки. Эта глава состоит из трех параграфов. Здесь говорится, что одним из основных вопросов, среди разнообразных и сложных проблем, которые изучаются в современной лингвистике является изучение лингвистических аспектов перевода. Перевод является одной из сложных и многогранной деятельности человека. Роль перевода не может быть отрицано в культурном развитии человечества. Благодаря переводу, люди одной страны, познакомиться с образом жизни, истории, литературы и научных достижений другой. В этом смысле переводом называют духовным мостом, соединяющим народы в истории человечества. В этой главе автор рассказывает о способах перевода имен собственных, т.е. транслитерации, транскрипции, транспозиции и калькой.

Во второй главе названная «Транслитерация антропонимов и топонимов в переводе» рассматриваются проблемы транслитерации антропонимов и топонимов с английского языка на азербайджанский язык и с азербайджанского языка на английский язык.

В заключении обобщаются основные результаты диссертации.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ имени НАСИМИ**

На правах рукописи

ЭМИЛИЯ ВЕЛИ кызы ГАСЫМОВА

**ТРАНСЛИТЕРАЦИЯ АНТРОПОНИМОВ И ТОПОНИМОВ В
ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ
(на материале английского и азербайджанского языков)**

Специальность: 5704.01 – Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологии

БАКУ – 2013